

Cziczka Katalin

Luther és Kálvin jogfilozófiai és politikai filozófiai nézetei

Recenzió a *Reformáció, államhatalom, politika* című kötetről

The Legal and Political Philosophy of Luther and Calvin

**Review by Book Entitled
*Reformation, State Power and Politics***

ÖSSZEFOGLALÁS

Luther és Kálvin munkásságának hatása a modern kor embere számára megkerülhetetlen. Ez a megállapítás azonban nem csupán a vallást, illetve a teológiát illetően igaz, de a politika, az állam és a jog területét illetően is. Az itt ismertetett kötet a két nagy reformátor utóbbiak kapcsán képviselt gondolatait mutatja be.

Kulcsszavak: Luther, Kálvin, reformáció, teológia, jog, politika, világi felsőbbtség

SUMMARY

The impact of the two reformers, Luther and Calvin is unavoidable for the people of the Modern Age. This statement, however, is true not only in terms of religion and theology but also in the field of politics, government and law. The volume introduces the thoughts of these two significant reformers from the above-mentioned point of view.

Keywords: Luther, Calvin, reformation, theology, law, politics, worldly superiority

Birkás Antal a *Reformáció, államhatalom, politika* című könyv megírása során nem kisebb feladatra vállalkozott, mint a két nagy reformátor, Luther és Kálvin gondolatvilágának és nézeteinek – egy pontosan meghatározott szempontrendszer alapján történő – összehasonlító vizsgálatára a „protestáns politikai filozófia” tárgykörében. A szerző tudományos kutatásai ugyan messzebbre nyúlnak vissza, de az ebben a kiadványban lefektetett gondolatok és elemzési szempontok 2017-ben részét képezték annak a habilitációs eljárás folyamatnak, amely kiegészült a „protestáns szociáletika”, valamint az állam és egyház viszonyát vizsgáló kutatási eredményekkel. Így a könyvben kifejtett jogfilozófiai és politikai filozófiai összehasonlítás nem csupán a reformáció 500. évfordulója kapcsán kerülhet ismét a középpontba, de számos kérdést és problémakört felvet, amely a mindenkori olvasót további gondolkodásra készíti, hiszen a szerző tágabban a keresztény ember világi felsőbbséghez fűződő kapcsolatának vizsgálatát tűzte ki célul.

A könyv borítóján szereplő Luther- és Kálvin-ábrázolás egymás mellé helyezése sem véletlen, a kiadvány szándéka szerint mindkét reformátor nézeteinek kifejtése ugyanakkora hangsúllyal szerepel. Mint ahogyan a hátoldalon feltüntetett rövid, ám figyelemfelkeltő leírás, Szászfalvi László ajánló sorai is mutatják: „A két nagy reformátor gondolkodása messze túlnyúlik a teológia határain. Luther és Kálvin hatása a politika, a gazdaság, a jogtudomány, a zene, a modern természettudomány kibontakozása, illetve átalakulása terén is tetten érhető. Ez a könyv a hatalom és a politika, az állam és a jog világával kapcsolatos reformatori gondolatokat igyekszik meglehetősen alaposággal feltárni.” Ennek

megfelelően az ajánlás után két idézettel indítja a könyv. Dr. Masznyik Endre a wittenbergi teológust méltatja: „Az emberiség történetének páratlan szellemóriása”, míg Jean-Jacques Rousseau szavai a genfi reformátorról így csengenek: „Akik csak teológust látnak Kálvinban, azok félreismerik lángelméjének nagyságát.” Komoly várakozással tekinthet az olvasó a könyv további részei elé, hiszen a szerző intenciója szerint egyiket sem helyezi a másik fölé; Birkás Antal a bevezetésben a kutatási időszak bemutatásán túl kulcsot ad a témaválasztásához. „Külön-külön számos tanulmány látott napvilágot az általam körbejárt dimenziók egy részében, azonban így, kettejüknek e témába vágó gondolatait együttesen kevesen elemezték, főként nem olyan széles szempontrendszer alapján, mint amelyeket könyvem második nagy fejezete felvonultat.” Vezérelvként két célt tár elénk: az egyik az emlékéllítés, a másik annak bemutatása, milyen hatást gyakoroltak a jog és politika világára. A protestantizmus közélet iránti fogékonyságának igazolását is látja ebben, „saját múltunk és jelenünk, Európa történetének megértése szempontjából megkerülhetetlen” – fogalmaz a könyv írója. A kiadvány négy nagyobb fejezeten keresztül tárgyalja a gondolatkört, szerkesztése tudatos és igen fegyelmezett hozzáállást mutat. A kötetet epilógus és irodalomjegyzék zárja.

Az első nagy fejezet a *Luther és Kálvin kora* címet viseli. Történeti szempontból igen szerteágazó lett volna ez a bemutatás, ha kronológiai vagy akár térségekhez kötött elemzésre helyezi a hangsúlyt. Az eredeti célt szem előtt tartva a szerző négy szempontrendszerrel adott meg, amely – bevallása szerint önkényes választás, de módszertani szempontból nem tartja hi-

bának – helytálló döntésnek bizonyul. Így sikerül „mederben tartani” az eredeti témát, nagy erénye, hogy pont annyit és ott közöl a szerző, ahol az szükséges a további megértéshez.

Az első értelmezési irány a teológiai kontextus, ahol a reformáció teológiai kérügmájáról (üzenetéről) olvashatunk közérthető formában, mellyel kulcsot kapunk a további megértéshez. Ezután az egyház helyzetéről ad képet a szerző, majd a reformátorok korának teológiai áramlatait ismerteti, köztük Arisztotelész, Aquinói Szent Tamás, Duns Scotus, illetve Rimini Gergely hatására hívja fel a figyelmet. A második értelmezési irány a politikai kontextus. A szerző logikus érvrendszert állít fel annak alátámasztására, hogy a korban Európa szellemi-lelki egysége jelen volt, ugyanakkor a reformáció befolyással bírt az uralkodó hatalma, illetve a központi kormányzatok közötti kapcsolatra. Érdekes modelleket rajzol azzal összefüggésben, hogy a vallási forradalom hatott-e a politikai berendezkedés megváltozására, vagy a politikai függetlenedés vágya (ti. a pápától való függés lazulása) eredményezett vallási forradalmat. Harmadik szempontként, *Változó világhép, változó világrend* alcím alatt, a korszak világhépét befolyásoló tényezők közül az Oszmán Birodalom és a földrajzi felfedezések befolyásoló hatását ismerteti, végül a humanizmus rövid bemutatásával zárja, megemlítve a könyvnyomtatás elterjedésének kulcsszerpét.

A könyv második nagy fejezete a *Luther nézetei* címet viseli. A szerző 11 pontos szempontrendszert állított fel alfejezetekbe rendezve a téma tárgyalására, amely a későbbiekben alkalmassá válhat Kálvin nézeteinek bemutatására is. Vá-

lasztását, annak szubjektív voltát Birkás Antal észszerűen indokolja: „teoretikusan mindenképpen támogatja az a meglátás, amely szerint a politikai filozófiának az az alapkérdése, amely a tekintély igazolásával és az engedelmisséggel foglalkozik, a szempontrendszer ilyen jellegű kialakítását igazolja – legalábbis részben. E kategóriák egy kibontakozó államelméleti, jogelméleti, politikai filozófiai, etikai, természetesen teológiai dimenzió és értelmezési keret határköveit és főbb elemeit jelölik.”

A felsőbbtség és annak szükségszerűsége cím alatt a felsőbbtség hatalmának eredetét és szerepét tárgyalja. Luther számára a hatalom és mindaz, ami a hatalmat megjeleníti, Istentől eredő és szükséges. A kettős kormányzat elméletéről szólva megjelenik a „kard hatalma” és ezzel kapcsolatban Isten szerepe, válasza: „az evangélium útja, illetve a kard, a felsőbbtség útja.” A kormányzat felett is Isten az úr („felülről származtatott szuverenitás”): „Isten jobb kezével a benne hívőket kormányozza az evangélium által, míg a bal kezével a benne nem hívőket kormányozza a »jog által, s ha kell, annak kényszerítő ereje által« – miként azt C. G. Schweitzer írja.” A kötet különösen gazdag a hermeneutikai értelmezési szempont érvényesítésében, így nem csupán a fentebb idézett szerzőtől hoz példát, hanem Abraham Kuypertől kezdve, Ebelingen, Ebensteinen vagy Gritschen át Boleratzky Lóránd gondolatáig számos megállapítást vesz górcső alá egy-egy kérdés árnyaltabb bemutatásakor. Zárásként a világi kormányzat szerepéről szól: ha a felsőbbtség (itt kormányzat) Istent szolgálja az emberek javára, akkor az Isten rendje szerint való. A megállapítás Kálvin nézeteinek vizsgálata kapcsán válik érde-

kessé, hiszen a kormányzat, mindenkori politikai berendezkedés az emberek és a „felsőbbség” kapcsolatrendszerében nála is sok ponton hasonlóságot mutat.

A második szempont a *Világi hatalom – lelki hatalom: a két birodalom egymáshoz való viszonya* címet viseli. Luther a két „birodalmat” (más helyütt kormányzat kifejezéssel fordítva) Isten kormányzatának két dimenziójaként értelmezi, amelyek eltérnek egymástól. Számos Luthertől származó gondolat elemzése mutatja be, hogy felfogását az idő múlásával nem mindig következetesen képviselte. Birkás Antal finoman jelzi azt a változást, amely idővel az öreg Luther gondolatvilágában bekövetkezett, nem hallgatva el, hogy a reformátor „saját korának gyermeke”, röviden utalva antijudaizmusára is.

A kötet *A keresztyének és a politikai autoritás* cím alatt tárgyalja Luther nézeteit. Ezek meglehetősen biblikusak, a reformátor a sola Scriptura elvéhez ragaszkodik. Az *engedelmesség és az ellenállás kérdése* szakasz terjedelmesebben foglalkozik a problémakörrel. Ebben szól az engedelmesség, majd az ellenállás kérdéséről. Azt a három alapesetet veszik sorra, amikor a hierarchiában alacsonyabban álló küzd rangban és erőben felette álló ellen, egyenrangúak egymás ellen, illetve a magasabban álló küzd rangban és erőben alatta lévővel. Izgalmassá válik, s indokolt is a részletes kifejtés, ha figyelembe vesszük, hogy Luther nem csupán bibliai szakaszokkal támasztotta alá ezt a gondolatkört, hanem korának fejedelmét, elsősorban Bölcs Frigyeszt helyezi példaként maga elé, s a történelmi eseményeket vizsgálva még az önvédelemből indított katonai támadásokra is részletes okfejtést adott a kor katonáinak. Így adott esetben az ellenállás kérdése is indokoltta

válhat. A Luther felfogásában bekövetkezett változások zárják a gondolatmenetet, bemutatva, hogy az 1530 és 1539 közötti időszakban zajló események miként módosították a nézeteit.

A *Jog és törvény, törvény és evangélium* című szakasz körüljárja Luther jogászságról alkotott felfogását, valamint a jogról és jogtudományról vallott nézeteit. Luther elsősorban teológus, így a jogászokról – elsősorban az egyházjogról – lesújtó véleménnyel van. A jogról vallott felfogását a kötet szerzője négy fő dimenzió mentén, elsősorban Frivaldszky János munkái alapján vizsgálja: miként vélekedik Luther a jog mint Istentől rendelt intézmény szerepéről, a jogról mint büntetőeszközről, bemutatja a jog és a két kormányzat elméletét, és elénk tárja a természetjog – „az ész vezette” jogfelfogás – kérdéseit. Zárásként a szerző a világi és egyházi jog, valamint a törvény és evangélium kapcsolatát vizsgálja. Figyelembe véve, hogy Luther maga is tanácsolta pogány szerzők olvasását, ha a jogban való jártasságra kíván szert tenni az ember, miután ő maga teológusként nem tud ebben kellő alaposággal nyilatkozni, akkor figyelemre méltóvá válik a kormányzat működésének jogi háttere. Kálvin – a következő nagy fejezetben tárgyalt nézeteiben – a bibliai alapok mellett szintén korának törvényeit vette figyelembe. A kötet szerzője tehát olyan, a kormányzat működéséhez elengedhetetlen szempontokat, alapvetéseket vázol fel, amelyek előremutatnak, hiszen Luther számára a jog és törvény célja a rend megteremtése és fenntartása a világban.

Az *államforma kérdése* Donald Sinne-ma megállapításaira is reflektál. Luther a politikáról szólva megállapítja, hogy az keresztyéni módon végzett munka, a jó-

zan ész és szeretet műve kell hogy legyen. Így a *Krisztusi uralomgyakorlás: A keresztyén uralkodó* szakaszban a királytükör műfajából merítve határozza meg a jó uralkodóval szembeni elvárásokat, ám mind közül a legfontosabb az, hogy Istennel kapcsolatban áll. *A keresztyén állam: álmom vagy lehetséges valóság?* című fejezet a modern politikai berendezkedések működését tekintve is figyelmet érdemel. Rendkívül izgalmas, miként is vélekedünk a lutheri gondolatokról a további évszázadok eseményeit figyelembe véve. A *Politikai milenarizmus*, valamint *A semlegesség kérdése* szakaszok egészen a jelenkorig kalauzolnak bennünket, a probléma sokszínűségét tekintve. Üdítő példaként Münster királyságát veszi példaként Luther azzal a megállapítással, hogy csupán hitbéli alapokon nem szerveződhet politikai rend, ha az nélkülözi a törvényeket. Kálvin hasonlóan fontosnak tartotta az emberek óvását a radikális elhajlásoktól, ugyanis ezek nem Istentől rendelték. Egy lábjegyzet erejéig a kötet kitér a nyugati kultúra és az iszlám modell fejlődésének eltérő vonásaira, mely mögött máig érvényes, továbbgondolásra alkalmas problémakör húzódik. Luther a semlegesség kérdésében, a kor viszonyait figyelembe véve, nem tekinthető forrásnak, fogalmi szinten vizsgálni Luther 16. századi felfogását az állami semlegesség kérdéséről abszurd, véli a könyv szerzője. Ugyanakkor, mint azt habilitációs téziseiben kifejtette: „Meggyőződésem, hogy a kettős kormányzat felfogása az államra nézve a lelkiismereti kérdésekben tartózkodást, és ennek következményeként egyfajta »semlegességet« kell hogy eredményezzen, még akkor is, ha tudjuk jól, hogy az állam nem légtüres térben, értékektől mentes vákuumban létezik” (Birkás, 2017).

A könyv harmadik nagy fejezete *Kálvin nézetei* címmel az előzőhöz hasonló szempontrendszer alapján vezeti végig munkásságának eszmei hátterét. Valóban történt szelekció – ahogyan a könyvről fogalmaz, „feláldoztam Kálvint” –, ám az eredeti célkitűzést szem előtt tartva csakis így maradhatott meg az a keretrendszer, ami a két reformátor nézeteinek stabil összehasonlítását adja. *A felsőbbtség és annak szükségszerűsége* alfejezetben az egyik leglényegesebb kijelentés Kónya István gondolatából kiindulva, hogy a kálvinizmusban egyszerre van jelen az isteni és az emberi mozzanat. Vagyis felülről származtatott szuverenitásról szól a genfi reformátor, ahol a mindenható Isten végtelen szuverenitásából fakad minden földi hatalom, tekintély, törvény, az ember pedig az isteni kegyelmet kéri és óhajtja. Míg Luther a világi kormányzattal kapcsolatban fejedelemben, felsőbbtségben és alattvalókban gondolkodott, addig Kálvin szóhasználata a tisztségviselők – akik szintén Isten kegyelméből végzik munkájukat – és politikai kormányzat terminusokon alapul. Utóbbi, vagyis a világi kormányzat szintén Isten uralmának egyik formája. A könyv második felében válik izgalmassá, hogy az előzetesen megismert Luther-féle állásfoglalásokhoz képest Kálvin miként reagált korának problémáira ugyanazokon a kapcsolódási pontokon. Három teológiai kiindulópont vizsgálatával kezdi a szerző: „1. Antropológiai látásmód (az ember 'imperfekt' bűnös volta, melynek velejárója és következménye a hatalomnak mint olyannak a szükségszerűsége; 2. Az Újszövetség tanítása a belső és a külső emberről. Pál e tanítása fontos a világi és lelki hatalom illetékességi és hatókörével kapcsolatos kálvini felfogásban; 3. Lényeges

Isten mindenekfelett való szuverenitása és Kálvin ebbe vetett hite, amely magában foglalja Istennek (Krisztusnak) a világ és történelem uraként való elfogadását is.” A világi és a lelki hatalom egymáshoz fűződő viszonyával kapcsolatos nézeteit az alábbi szempontokon keresztül vizsgálja: a jogi hagyomány, illetve saját korának jogi tanítása hogyan befolyásolta a genfi reformátor látásmódját, valamint miként jelentkezik a kálvini nézetekben a büntetőjogi jellegű jogfelfogás. Kálvin első sorban jogászai szemmel közelít a világi kormányzat működéséhez, de nem hagyható ki a két birodalom egymáshoz való viszonyában az az elv, miszerint a világi kormányzatnak isteni küldetése, magasabb hivatása van. Ily módon a *Keresztyének és a politikai autoritás* alfejezetben a politikai hivatással összefüggő hivatásoknak is helye van, ezeket Isten rendkívül módon felmagasztalja. Hiszen az ember közösségi életre teremtett, és az egymásrautaltságból következik, hogy a politikai kormányzatnak (regni civilis, más fordításban s a könyvben helyenként polgári kormányzatként) a közösséget kell szolgálnia, a közösségi ügyekért felelősséget kell vállalnia. A jog és törvény, törvény és evangélium témájának vizsgálatakor az *Institutio* vonatkozó szakaszait elemzi. Bár Kálvin meglátásai sok ponton hasonlóak Lutheréhez, más módon közelíti a viszonyrendszer problémáját. Luther a törvényt és az evangéliumot egymás kontrasztjaként látja, Kálvin viszont nem csupán büntető jellegű funkcióról beszél. Szerinte – a kiválasztott nép történetén keresztül bemutatva – azért történt szövetségekötés, és kapott törvényt Izrael népe, hogy azokat a kötelezettségeket megtartsa, s a szövetség erős maradjon. Az erkölcsi törvények, az állami törvé-

nyek, a szertartási törvények, valamint a mózesi értelmű „törvénykezési” törvények széles skáláján keresztül nyerhetünk betekintést Kálvin törvényekkel kapcsolatos nézeteibe. Ugyanakkor az *Evangélium és politika* kapcsán, mintegy közös kapcsolódási pontként, Luther és Kálvin gondolatainak egyik fontos megállapítását teszi a szerző: „Bár a teológiának és magának az evangéliumnak is van mondanivalója a világi hatalmat birtoklók számára, de az nem kínálhat mindig és minden helyzetben tökéletes megoldást a politikai élet dilemmáira.” Hiszen a politika a józan észnek alávetett. Kálvin az államformák esetében is hangsúlyozza, hogy a hatalom birtokosa Isten kegyelméből uralkodik. Annak megnyilvánulási formái a monarchikus berendezkedés, demokratikus uralom vagy arisztokratikus köztársaság, amelyek esetében lényeges, hogy Isten önmaga szuverenitását mindig emberek, egyes személyek által gyakorolja.

Birkás Antal könyvében komplex elemzési rendszerben, fegyelmezetten, mégis példákban gazdagon – a reformátorok gondolataival alátámasztva – mutatja be Luther és Kálvin nézeteinek azonosságait és eltéréseit. A kötet egyedülálló és különleges azért is, mert az utolsó nagy fejezet, *A hagyaték* azokat a hatásokat vizsgálja, amelyek a két reformátor gondolataiból, tetteiből következtek, s az élet számos területén, a művészettől a tudományokon át a gazdasági, politikai gondolkodásig formálták az egész nyugati civilizációt. A gazdasági dimenzió és politikai gondolkodás mellett a lutheri kettős birodalom elméletének későbbi kritikája, a demokráciáról, közösségi politikáról vallott felfogásuk színesítik, gazdagítják a korábban róluk alkotott képet. A szerző utolsó vizsgálódási pontja, a *Luther és Kál-*

vin, illetve a protestantizmus hozzájárulása az alkotmányeszmé megszületéséhez alfejezetben főként kálvini dimenzió keretében ad keret egységet s egyben zárást a hiánypótló kiadványnak.

A kiadvány témája ellenére lenyűgözően részletgazdag, lebilincselő olvasmány. A mindenkor szakmában jártas befogadórét mellett bátran kezébe veheti a laikus olvasókörözönység is. A *Reformáció, államhatalom, politika* című könyv jó szívvel ajánlható, hiszen nem csupán jogi, teológiai szakkönyv, de a történelem, irodalomtörténet iránt érdeklődők s a jelenkor

eseményeinek értelmezésére fogékony olvasók is gazdagodhatnak általa.

Birkás Antal: Reformáció, államhatalom, politika. Luther és Kálvin jogfilozófiai és politikai filozófiai nézetei. Luther Kiadó, Budapest, 2011, 160 oldal.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Birkás Antal (2017): Habilitációs tézisfűzet – főbb tudományos megállapítások és kutatások a PhD-fokozat megszerzése óta. Budapest, www.kre.hu/ajk/images/doc4/JDI/habilitacio/Habilitacios_tezisfuzet.pdf.